

ПОРТРЕТИ ІСТОРИКІВ МИНУЛОГО

І. В. Верба (Київ)

О. П. Оглоблин *

Нині, у період відродження української державності і культури, вертаються досі знані в Україні лише з критичної сторони імена українських еміграційних науковців. Докотилася ця хвиля і до неординарної постаті Олександра Петровича Оглоблина (1899 — 1992) — людини і дослідника складної й дещо трагічної долі. В українській діаспорі про вченого, який виховав цілу плеяду істориків, створив наукову школу як в Україні, так і в Європі та Америці, існує досить значна кількість наукової та популярної літератури ¹, складена й бібліографія ², тоді як на Батьківщині, на жаль, його особа ще не стала предметом серйозних досліджень. Це й зрозуміло, оскільки О. П. Оглоблин був звинувачений свого часу в зраді інтересів українського народу й протягом довгих років над ним тяжів ярлик «українського буржуазного націоналіста».

В сім'ї міщан Оглоблиних, крім Олександра, росло ще двоє дітей. Народився він 24 листопада (за ст. ст.) 1899 р. у Києві ³. Пізніше в одній з автобіографій, написаній у 1942 р., Олександр Петрович зазначав, що батько його походив з козаків Новгород-Сіверського повіту на Чернігівщині, а мати — із старої чернігівської шляхетської родини Лашкевичів ⁴. Цей факт проливає світло на досить затемнене походження вченого. Як вдалося з'ясувати, батьком О. П. Оглоблина був вихованець Київського університету св. Володимира М. М. Мезько (1870 — 1938). Проте шлюб з матір'ю вченого К. П. Лашкевич тоді не був оформлений. Незабаром вона одружилася з П. І. Оглоблиним, який після народження хлопчика записав його як свого сина. Сашко і далі виховувався в цій сім'ї ⁵. Нерідний дід хлопця по батьківській лінії І. І. Оглоблин (1838 — 1897) виявив себе спритним ділком і частково розбагатів на різних промислах, головним чином соляних. Згодом він побудував великий будинок у Києві, який здавав у оренду, що становило основну статтю прибутку сім'ї. Бабка О. П. Оглоблина — Олександра Петрівна (1844 — 1921) також допомагала чоловіку у цій справі. Збереглися будинкові книги, що протягом багатьох років вона заповнювала, скрупульозно фіксуючи всі прибутково-видаткові дані ⁶. Олександра Петрівна славилася меценатством та набожністю й часто жертвувала гроші на церковні справи.

Гілка Оглоблиних (власне, гілка роду Лашкевичів) по лінії матері має давню історію, сягаючи коріннями глибокої минувшини України. О. П. Оглоблин пишався своїми родичами і навіть присвятив їм невелику розвідку. За його версією, Лашкевичі — козацький рід білорусько-українського походження, що осів у XVII ст. на Стародубщині, був споріднений і посвоєнений із знатними українськими прізвищами: Скоропадських, Полуботок, Апостолів, Розумовських, Галаганів. Серед найвідоміших представників цієї родини назвемо стародубського війта С. Т. Тищенка-Лашкевича (бл. 1639 — 1719), історика стародубських розкольніцьких слобід С. І. Лашкевича (1809 — 1872), письменника й громадського діяча, мецената української культури, першого редактора часопису «Киевская Старина» О. С. Лашкевича (1842 — 1889) ⁷.

Чимало про знатних предків малий хлопчина довідався від своєї бабки Ганни Йосипівни Лашкевич (1842 — 1910), яка на все життя прищепила майбутньому історику любов і повагу до пращурів та Новгород-Сіверщини. Дворянка за походженням, вона прагнула виховати з онука справжнього аристократа. Гадаємо, що з часом елітні манери та риси характеру, успадковані

* З а к і н ч е н н я. Початок див.: УІЖ. — 1995. — № 4.

від Ганни Лашкевич, цілком могли трансформуватись у Олександра Петровича в гостре відчуття своєї інтелектуальної зверхності, яке постійно межувало з принципом егоїстичної розумності, а іноді й відвертим барством⁸.

Батьки О. П. Оглоблина — Петро Іванович (1865 — 1919) (вітчим) та Катерина Платонівна (1867 — 1932) у свій час закінчили Санкт-Петербурзьке училище для глухонімих⁹, де, ймовірно, і познайомилися. Такий фізичний недуг важко позначився на житті молодшої сім'ї. Довгий час Петро Оглоблин не міг влаштуватися на роботу. Врешті-решт, перепробувавши різні професії (столяра, палітурника), він почав працювати в жандармському управлінні м. Києва експертом по вбивствах і зґвалтуваннях¹⁰. Про матір історика нам відомо, що вона, як і Олександра Петрівна Оглоблина, також активно займалась справами здавання будинку в оренду¹¹.

Чи мали вихователі вплив на Олександра в силу своєї глухонімоти, нам встановити не вдалося. Але достовірно відомо, що вчений взагалі протягом довгих років не підтримував зв'язків з матір'ю, не згадував він і про вітчима. Однак слід зазначити, що батьки О. П. Оглоблина прагнули дати своєму синові всебічну освіту і доклали до цього максимум зусиль. Коли хлопчику виповнилося 8 років, вони віддали його до підготовчого класу III-ї Київської чоловічої гімназії (1908/1909 уч. рік). Цей середньоосвітній осередок розміщувався на Подолі, й відвідували його переважно діти міщан, духовенства та купецтва. Однак не були виключенням і представники дворянства, селянства й козацтва. За релігійним складом гімназія увібрала весь спектр тогочасного віросповідання, яке існувало у Києві. Навчалися тут діти православних батьків, старообрядців, католиків, лютеран, іудеїв та караїмів¹².

Саме в гімназії відбулося інтелектуальне формування майбутнього історика. Сашко багато читав, посилено займався самоосвітою, тому не дивно, що книжки на довгі роки стали його основними порадиниками у житті. О. П. Оглоблин вчився сумлінно і майже щороку отримував нагороди¹³. Під час навчання у гімназії у нього зародилась і любов до історії, особливо періоду гетьманування І. Мазепи. Як згадував науковець пізніше, «Мазепинська доба вабила мене віддавна. З дитячих літ я був оточений мазепинськими пам'ятками у Києві, зокрема на моєму Подолі, де був Братський монастир і та скарбниця української культури — Могилянська Академія, що колись пишалась також іменням Мазепи... Вага мазепинського ренесансу була для мене ясна»¹⁴. Зазначимо, що великий вплив на формування його свідомості мав викладач гімназії, відомий український учений В. Г. Ляскоронський¹⁵.

У 1917 р. О. П. Оглоблин закінчив із золотою медаллю гімназію і восени того ж року поступив на історико-філологічний факультет Київського університету св. Володимира. Він слухав лекції і працював на семінарах таких відомих науковців, як професори М. В. Довнар-Запольський (історія Литовсько-Руської держави), Ю. А. Кулаковський (історія Візантії), С. Т. Голубев (історія церкви), Г. Г. Павлуцький (історія мистецтва), М. М. Бубнов (історія середніх віків і методологія історії), А. М. Лобода (давня російська література) та інших. В університеті відбувся і науковий дебют молодого дослідника. Під керівництвом проф. М. В. Довнар-Запольського здібний студент підготував працю на тему: «Співні питання історії східнослов'янського розселення», яку апробував 5 травня 1919 р. на засіданні історико-етнографічного гуртка при Київському університеті¹⁶. Вже в стінах цього навчального закладу О. П. Оглоблин розпочав жваве листування з багатьма корифеями історичної науки, зокрема, з професорами О. Є. Пресняковим та С. Ф. Платоновим, які надовго стали його науковими вчителями¹⁷.

Навчаючись на історико-філологічному факультеті, О. П. Оглоблин мав змогу спілкуватися з такими відомими в майбутньому дослідниками, як приват-доцент Н. Д. Полонська, І. І. Огієнко, професорські стипендіати В. М. Базилевич, В. М. Зуммер, В. П. Петров, М. О. Драй-Хмара, Ф. Л. Ернст, П. П. Филипович, студент Б. Д. Крупницький¹⁸. Творчі шляхи Олександра Петровича неодноразово пересікалися з названими особами як в Україні, так і в еміграції. Прослухавши скорочений курс (у зв'язку з громадянською війною)

в 6 семестрів, О. П. Оглоблин у 1919 р. закінчив університет¹⁹ і влаштувався на педагогічну роботу в гімназію товариства по благоустрою дачних поселень у Пущі-Водиці під Києвом як вчитель української мови та українознавства, де ще з 1917 р. він частково підробляв²⁰.

З 20 березня 1921 р. перейшов працювати викладачем історії в Київський робітничо-селянський університет (РСУ)²¹. Це були складні часи, і молодому істориком часто-густо доводилось їздити у відрядження до Черкас, Остра, Золотоноші у справах організації місцевих філіалів РСУ²². Проте ця робота, незважаючи на все, не задовольняла його. Олександр Петрович весь час прагнув повернутися до Київського університету (з 1920 р. — Київський Вищий інститут народної освіти ім. Драгоманова (ВІНО)). І його мрія незабаром здійснилася. В 1921 р. ректором в університеті був давній знайомий і приятель ученого літературознавець М. І. Лобода (1921 — 1924), який і запросив О. П. Оглоблина викладати там (27 березня 1921 р.). Робота в цьому закладі — це ціла віха в житті дослідника. Саме тут розкрився його талант як здібного педагога та вдумливого й ерудованого дослідника. Майже 20 років (з перервою) учений віддав ВІНО.

М. І. Лобода, який був палким прихильником відновлення університетської системи викладання і рішучим противником педагогізації вузу, знайшов в особі Олександра Петровича прибічника. Вже в травні 1921 р. О. П. Оглоблин очолив комісію по виробленню нового статуту університету, де рішуче ставив питання українізації²³. Проте, як зазначав пізніше науковець, ця боротьба закінчилася перемогою педагогічної групи, за якою стояв Народний комісаріат освіти УСРР²⁴. Згодом до цих адміністративних доручень Олександра Петровича додалося ще й деканство на факультеті профосвіти та соцвиховання, головним завданням якого було готувати студентів для основних факультетів ВІНО. Все ж головна робота О. П. Оглоблина як викладача зосереджувалася на факультеті профосвіти, що об'єднував два факультети — історико-філологічний та фізико-математичний.

27 квітня 1922 р. його було обрано професором по кафедрі нової історії України, яку він і очолив. На той час молодому професору виповнилося тільки 22 роки (!), він став наймолодшим викладачем ВІНО²⁵. Читав науковець і курс історії України другої половини XVII — початку XX ст., вів спецсемінари з історії класової боротьби в Україні та історії українського господарства. Це були нові курси, які вимагали опрацювання значної кількості марксистської літератури й відповідних архівних джерел. Тому О. П. Оглоблин кілька разів їздив до Харкова, Москви, Петрограда, де збирав матеріали для своєї праці, пов'язаної з історією кріпацької фабрики.

Одночасно з викладацькою роботою вчений очолював комісію по заснуванню музею М. П. Драгоманова у ВІНО (1921 р.). В архіві історика залишилися докладні матеріали з цього питання, які показують етапи підготовки до відкриття названого осередку²⁶. Протягом 1921 — 1926 рр. Олександр Петрович завідував й історичною бібліотекою ім. О. М. Лазаревського, де налічувалося майже 450 тис. томів рідкісних книжок, фоліантів та раритетів²⁷. Проте найбільшим успіхом молодого вченого й викладача став заснований ним при Інституті народної освіти Історичний семінар вищого типу (ІСВТ) (1923 — 1928), який готував спеціалістів для вищої школи й науково-дослідної роботи²⁸.

До ведення семінару О. П. Оглоблин запросив відомих науковців і педагогів. Так, секцією загальної історії керував проф. Л. М. Беркут, давньої та середньовічної історії України — проф. О. С. Грушевський, історії українського мистецтва — проф. Г. Г. Павлуцький. Сам дослідник очолював секцію нової історії України й економічного побуту. В роботі семінару брали участь й інші спеціалісти, зокрема, професори І. В. Моргілевський, Б. Г. Курц, В. О. Пархоменко. Відвідувачі ІСВТ, які працювали під керівництвом О. П. Оглоблина, вивчали актуальні для тогочасної історіографії проблеми з історії України, штудіювали джерела, головним чином Рум'янцевський опис та архів Києво-Межигірської фабрики²⁹. Через семінар О. П. Оглоблина

пройшло чимало відомих у майбутньому дослідників. Серед них назвемо істориків К. Є. Антиповича, І. І. Кравченка, філолога й етнографа М. З. Левченка. Цікаво, що сам керівник ІСВТ ненабагато був старший за своїх слухачів. Діяльність названого осередку мала гучний резонанс як у наукових колах Києва, так і далеко за його межами, навіть за кордоном.

Апогеем наукової діяльності О. П. Оглоблина тих років став захист ним дисертації на тему: «Предкапіталістична фабрика на Україні» на ступінь доктора історії української культури, що відбувся 10 червня 1926 р. в Одесі. Комісія під головуванням представника Укрголовнауки Д. К. Третякова, заслухавши відгуки професорів М. Є. Слабченка, К. П. Добровольського, Є. О. Загоровського й О. Л. Ванштейна, однастайно визнала проф. О. П. Оглоблина достойним наукового звання доктора історії української культури³⁰. Проте справа із затвердженням затяглася більше, ніж на рік, і тільки 24 грудня 1927 р. Укрголовнаука затвердила йому докторат³¹. Така затримка з докторством, гадаємо, мала під собою певне підґрунтя. Слава й авторитет О. П. Оглоблина як молодого новатора, що працював на ґрунті марксизму, в колах істориків Києва, які знаходилися під значним впливом наукових теорій адепта української історіографії академіка М. С. Грушевського, викликали з боку останнього відверту опозицію. Історія конфлікту між проф. О. П. Оглоблиним та акад. М. С. Грушевським бере свій початок ще з 1925 р. Непорозуміння це, як нам здається, певною мірою віддзеркалювало ті напружені відносини, що існували в тогочасному академічному середовищі між окремими групами науковців, очолюваних, з одного боку, тандемом А. Ю. Кримський — С. О. Єфремов, а з іншого — М. С. Грушевським. Крім того, Олександр Петрович, якому сприяли акад. Д. І. Багалій та проф. М. Є. Слабченко, творив нову, революційну школу історії на противагу неонародницькій М. С. Грушевського. О. П. Оглоблин пишався цією працею і завжди підкреслював свій «марксизм». Це була не данина часові, а глибоке переконання, що він розробляє справді нову за методикою та методологією революційну науку³². Тому не дивно, що в науковому й громадсько-політичному плані авангардистські починання молодого дослідника, який все відвертіше тіснив Михайла Сергійовича з наукового Олімпу, розглядалися М. С. Грушевським як відверта спроба підірвати його позиції.

Як свідчить сучасний біограф О. П. Оглоблина Л. Винар, на напруження взаємин вплинув і рідний брат М. С. Грушевського — Олександр Сергійович³³. У 1925 р. проректор ВІНО, послідовник школи М. С. Грушевського відомий історик О. Ю. Гермайзе зробив спробу відібрати в О. П. Оглоблина історичний семінар. Хоч справа й не мала продовження і все залишилося на своїх місцях, цей конфлікт висвітлив багато питань, і насамперед показав М. С. Грушевському, хто стоїть за спиною О. П. Оглоблина.

Нових обертів названі події набрали після захисту останнім докторської дисертації й затвердження О. П. Оглоблина (18 жовтня 1926 р.) дійсним членом науково-дослідної кафедри історії української культури в Харкові, що працювала під керівництвом Д. І. Багалія³⁴. Цей новий науково-правовий статус давав право Олександру Петровичу відкрити у Києві осередок названої кафедри під своїм керівництвом, а також навчати аспірантів. «Фактично це було утворення автономної філії кафедри в Києві під моїм керуванням», — нотував учений у напівзнищеному в 30-х роках щоденнику³⁵. Вже 17 грудня 1926 р. Укрголовнаука затвердила досліднику 3-х аспірантів від харківської кафедри, а 22 грудня того ж року було відкрито її інституцію в Києві. Все це страшенно обурило М. С. Грушевського, який і почав вести проти нього відверту боротьбу. За словами проф. М. Є. Слабченка, проти О. П. Оглоблина були пущені плітки в його російському походженні та у відсутності вищої освіти³⁶. Узагальнюючи, Михайло Єлисейович зробив такий висновок у листі до Олександра Петровича: «Вас вони теж не люблять і не за те, що Ви мені друг, а за те, що Ви вчений з божої ласки, а не з рекомендації сильних вченого мира сего»³⁷.

Проте не це містило небезпеку. М. С. Грушевський, за словами акад. Д. І. Багалія, домігся від Укрголовнауки перевідрадження трьох оглоблин-

ських аспірантів (М. З. Левченка, П. М. Логвина й М. З. Грицай) йому³⁸. В цій ситуації навіть акад. Д. І. Багалій нічого не міг вдіяти і радив О. П. Оглоблину підкоритися вимозі вищої інстанції. Та незначною відрадою для Олександра Петровича в ті дні стало обрання його дійсним членом Одеської науково-дослідної кафедри³⁹. Зазначимо, однак, що, незважаючи на прикру поразку, О. П. Оглоблін на все життя зберіг пошану до визначного українського історика й організатора наукового процесу акад. М. С. Грушевського.

Говорячи про 20-ті роки, не можна обійти увагою діяльність О. П. Оглоблина і в інших науково-педагогічних осередках Києва. Так, історик плідно й натхненно працював у Київському археологічному інституті (1921 — 1922), Київському інституті народного господарства (1928 — 1930), Київському інституті шкіряної промисловості (1930), де викладав історію народного господарства України⁴⁰, співпрацював з Центральним архівним управлінням, за дорученням якого в квітні 1929 р. їздив до м. Миколаєва з метою створення Центрального історичного архіву Південної України⁴¹. В цій інтенсивній організаторській і науково-педагогічній роботі втілюючи для дослідника були відрядження в різні міста колишнього Радянського Союзу для збирання архівного матеріалу. Так, влітку 1929 р. О. П. Оглоблін здійснив вдалу поїздку до Москви⁴². Як він повідомляв акад. Д. І. Багалія, ним були віднайдені невідомі документи про зв'язки гетьмана ханської України Петрика (Петра Іваненка) з керівними колами української старшини, зокрема, з І. Мазепою⁴³. Цінний і малодосліджений матеріал чекав на дослідника і в архівосховищах Ленінграда й Чернігова.

Важливою ланкою роботи вченого стала його діяльність на терені Всеукраїнської Академії наук (ВУАН), з якою він був зв'язаний ще з 1926 р. 1 січня 1930 р. науковця за згодою акад. Д. І. Багалія було призначено виконуючим обов'язки керівника Комісії для вивчення соціально-економічної історії України XVIII — XIX ст. в зв'язку з історією революційної боротьби (КВСЕІУ)⁴⁴. Дмитро Іванович, репрезентуючи нового керівника Комісії перед Президією ВУАН, характеризував його як «одного з найвидатніших істориків нашого часу»⁴⁵. Така оцінка з вуст відомого академіка говорить сама за себе.

Головою КВСЕІУ був призначений акад. Д. І. Багалій, а після смерті останнього (1932 р.) його обов'язки виконував О. П. Оглоблін. У складі Комісії були два штатні працівники — керівник О. П. Оглоблін та вчений секретар Н. Д. Полонська-Василенко й чимало нештатних співробітників. У різні роки у Комісії працювали талановиті й працелюбні історики, такі, як К. Є. Антипович, О. Д. Багалій-Татарінова, О. І. Баранович, Д. Є. Бованенко, Т. М. Гавриленко, Г. Є. Жураківський, П. В. Клименко, В. Я. Камінський, І. І. Кравченко, К. І. Кушнірчук, Л. О. Окиншевич, В. О. Романовський, О. М. Степанишина, М. М. Ткаченко, М. Ф. Тищенко, П. К. Федоренко, В. О. Фесенко, В. Д. Юркевич⁴⁶. У ній мали працювати також академіки М. Є. Слабченко та М. І. Яворський, але не встигли цього зробити⁴⁷. КВСЕІУ прагнула розгорнути свою роботу і в інших містах, насамперед у тих, де знаходилась архівна база для досліджень з її проблематики. Зокрема, протягом 1932 — 1933 рр. у Луганську та Чернігові були відкриті її філіали⁴⁸.

Основна робота О. П. Оглоблина як керівника зводилася до організаторських функцій: він заміщав акад. Д. І. Багалія під час його відсутності, організовував засідання, редагував наукові праці. За рік учений виконав і значну науково-академічну роботу: зібрав матеріал для своїх основних праць з історії повстання Петрика та з історії заводів України й здав до друку монографічне дослідження «Кріпацька фабрика на Україні» (20 друк. арк.), а також статті «Закавказький транзит на Україні в першій половині XIX ст.» (1 друк. арк.) та «З історії парцелярної промисловості на Україні» (1 друк. арк.), виголосив дві доповіді: «Архів Шосткинського порохового заводу» та «Закавказький транзит на Україні в першій половині XIX ст.»⁴⁹.

Та наприкінці 1930 р. його плідна робота була раптово перервана. Репресивні органи, що давно вже стежили за О. П. Оглоблиним, заарештували вченого. Безперечно, ці тоталітарно-репресивні акції проти науковця треба розглядати в більш широкому ланцюгу подібних сталінських дій, які кривавим смерчем прокотилися по ВУАН⁵⁰. У нас немає докладних даних, що інкримінувалося вченому органами НКВС. Про це не згадують науковці, які близько знали Олександра Петровича⁵¹, не торкався цього питання і він сам⁵². Відомо тільки, що вже на початку 1931 р. ученого звільнили з роботи. Після арешту значно посилювся його громадсько-політичний і науковий дискомфорт. Дослідник змушений був наукові задуми підпорядковувати вимогам компартійної влади, виступати із самокритичними доповідями, паплюжачи себе і весь свій творчий доробок. Так, 16 травня 1931 р. О. П. Оглоблин на засіданні КВСЕІУ засудив свої праці періоду 1920 — 1925 рр., зазначивши, що на них в значній мірі позначилися теорії економізму, в зв'язку з чим виникла недооцінка класової боротьби в Україні. Щоб виправити цю ситуацію, він пообіцяв написати розвідку на тему: «Методологія історії фабрики на Україні»⁵³.

Самобичував він себе і на сесії ВУАН, де зробив заяву про визнання своїх попередніх помилок (пріоритетність наукової концепції акад. М. С. Грушевського, дружба з акад. М. Є. Слабченком, вплив школи М. В. Довнар-Запольського тощо)⁵⁴. Він зобов'язався все це докладно проаналізувати в статті «Буржуазні концепції історії українського господарства»⁵⁵.

Фарс із судилищем наукових праць і концепцій історика на цьому не скінчився. Дослідника неодноразово викликали в компетентні органи для чергової проробки. Вінцем цієї кампанії цькування стали події 27 — 28 травня 1931 р. у Києві, коли відбулася дискусія, за докладом Т. Т. Скубицького, з приводу, буцімто, буржуазної оглоблінської концепції українського історичного процесу. З вуст партократів від ВУАН, науковців різних гатунків, колег і учнів О. П. Оглоблина на нього вилився цілий потік брутальної риторики культивських часів. Закиди в основному зводилися до таких невітшних чинників: у своїх працях (2 монографії, численні статті, курс лекцій з історії України) О. П. Оглоблин, мовляв, репродукував схему історії України, побудовану на засадах економічного матеріалізму, де відсутні згадки про форми класової боротьби як селянства, так і пролетаріату, а весь національно-демократичний процес показував як боротьбу українського національного капіталу проти російського й польського. Висновок, який робився з дискусії, приголомшував: Олександр Петрович за своїми методологічними засадами визнавався типовим буржуазним істориком, якому не місце серед учених України⁵⁶. Фактично, цей присуд у сталінські часи означав цілковиту катастрофу всіх наукових задумів і сподівань, відлучення від улюбленої справи з подальшим етапуванням у небуття.

Дослідниця історії ВУАН, відомий еміграційний історик Н. Д. Полонська-Василенко — живий свідок тих подій — згадувала, що це було «тяжкою життєвою катастрофою для Оглоблина: він втратив всі катедри, деякі його вже видрукувані праці не вийшли, а серед них — «Нариси з історії української фабрики. Кріпацька фабрика». Залишилася невідомою дійсна причина арешту О. П. Оглоблина та тяжкі обвинувачення під час «диспуту». Одне безспірно: наслідком цих репресій на кілька років був загальмований у праці талановитий історик, професор високих шкіл, що мав багато учнів»⁵⁷. Крім названої праці, надовго залишились у шухляді дослідника і не дійшли до читачів інші праці Олександра Петровича, насамперед «Історія металургії Правобережного Полісся XVI — XVIII ст.», перероблені і доповнені О. П. Оглоблиним монографії акад. Д. І. Багалія «Історія України» (т. 1) та «Українська історіографія XIX — XX ст.», збірка праць Поліської історично-економічної експедиції, редагована вченим, прокоментовані та здані до друку деякі праці акад. Д. І. Багалія⁵⁸.

Хоч це була наукова і життєва катастрофа для нього, однак Олександр Петрович не втрачав надії, що його талановите перо й значний науково-педагогічний досвід ще стануть в пригоді українській науці. На щастя, події

1930 — 1931 рр. не викреслили О. П. Оглоблина повністю з наукового процесу. В цей час заслуговує на увагу його копітка архівна робота в Археографічній комісії ВУАН, членом якої він був обраний ще 8 травня 1930 р.⁵⁹ Археографічні студії Олександра Петровича були пов'язані головним чином з виданням «Архіву Коша Запорозької Січі», редагуванням праць акад. Д. І. Багалія, виданням архівних матеріалів з історії української промисловості. Дослідник разом з істориками М. Ф. Тищенком та М. М. Ткаченком входив до бригади на чолі з Н. Д. Полонською-Василенко по підготовці запорізької спадщини до друку. Ці науковці розробили проект видання, що мав включати 9 томів за проблемно-хронологічним принципом. О. П. Оглоблину доручалося редагування 7-го тому під назвою «Міжнародна політика Запоріжжя». Працював він і над складанням збірок документів «Матеріали до історії фабрично-заводської промисловості XVIII — XIX ст.» та «Рудні на Правобережжі»⁶⁰.

Багато праці та зусиль Олександр Петрович віддавав і на редагування науково-літературних творів акад. Д. І. Багалія, ініціатором видання яких він виступив разом з Н. Д. Полонською-Василенко⁶¹. До цієї справи науковцям вдалося запросити відомих літературознавців, істориків, митців і серед них В. П. Петрова, О. К. Дорошкевича, В. О. Романовського та інших. Наскільки це була важлива для О. П. Оглоблина робота, свідчить його листування з Н. Д. Полонською-Василенко. Майже в кожному листі до Наталії Дмитрівни історик цікавився цим питанням, підкреслював його велике науково-громадське й літературно-історичне значення⁶².

Археографічні студії він продовжував уже в Історико-археографічному інституті, куди був переведений Президією ВУАН 13 лютого 1934 р. після скасування соціально-економічного відділу Всеукраїнської Академії наук⁶³. За рік роботи в інституті О. П. Оглоблин підготував збірку документів з історії бахмутських і торських заводів⁶⁴.

Говорячи про початок 1930-х років, треба відмітити широту наукових задумів дослідника, його велике бажання реалізувати свій творчий потенціал. Навіть лише назви його монографій наочно засвідчують обізнаність й ерудованість дослідника в царині історії України, а масштабність праць і нині викликає подив: тут і «Організація дореволюційної фабрики на Україні» (25 арк.), і «Нариси з історії казенної фабрики на Україні» (15 арк.), і «Києво-Межигірська фабрика в зв'язку з історією парцелярно-фаянсової промисловості на Україні» (3 арк.), і «Матеріали до історії української фабрики XVIII ст.» (10 арк.)⁶⁵.

Паралельно з цією роботою О. П. Оглоблин з 14 березня 1932 р. по 3 лютого 1934 р. виконував обов'язки директора Київського архіву стародавніх актів. Під його керівництвом архівісти описали 330 книг XVI — першої половини XVIII ст. та упорядкували 459 979 справ⁶⁶. Вів Олександр Петрович і семінари для аспірантів⁶⁷. У зазначений час учений працював також у Всеукраїнському історичному музеї ім. Шевченка, де очолював відділ феодалізму (з 1 вересня 1931 р.). Для останнього він готував монографічне дослідження «Рудництво на Правобережному Поліссі в кінці XVIII ст.». Ця робота була тісно пов'язана з очолюваною ним експедицією по вивченню промислових запасів та сировинної бази для соціалістичної промисловості на Україні, що працювала на Поліссі протягом 4-х років, починаючи з 28 червня 1932 р. Крім основного завдання, експедиція проводила й історико-етнографічні розшуки національних багатств, дослідивши майже 40 районів Правобережної України⁶⁸. Зібраний цінний науковий матеріал згодом був ілюстрований етнографом Б. К. Пилипенком. Головна мета, поставлена перед експедицією, була досягнута, а узагальнений і опрацьований матеріал дав можливість О. П. Оглоблину зробити висновок про доцільність побудови залізорудної металургійної бази в Київській області⁶⁹.

Торкаючись висвітлення дослідницької роботи Олександра Петровича на терені української науки, привертає до себе увагу й діяльність ученого в Інституті історії матеріальної культури АН УСРР (ІІМК), де він працював старшим науковим співробітником з 1 липня 1935 р. по 11 липня 1937 р.⁷⁰ До питань археології вчений підійшов з широким науковим розмахом, з влас-

ним планом розвитку археологічних досліджень. За його пропозицією керівництво інституту визначило як пріоритетні такі завдання: а) розробка методологічних перспектив з археології; б) підготовка синтетичної праці з історії археологічної науки в Україні; в) встановлення зв'язків з археологічними закладами РСФРР; г) створення аспірантури при ІІМК; д) організація при Київському університеті відділу історії техніки як частини факультету ІІМК тощо⁷¹. Звичайно, не всі пропозиції О. П. Оглоблина вдалося реалізувати на практиці, але сама постановка питань у такому ракурсі показує, яке велике значення надавав науковець цій дисципліні.

Основна робота вченого як голови сектора історії техніки ІІМК складалася з керівництва Поліською експедицією, інспектування і проведення археологічних розкопок, зокрема, феодального городища в с. Городському під Києвом (біля Коростишева). Науковець з ентузіазмом брався до роботи, працював інтенсивно і завзято. Аж раптом надійшов наказ за підписом виконуючого обов'язки директора ІІМК М. І. Ячменьова про звільнення його з роботи (11 липня 1937 р.)⁷². Як пояснювалося в цьому документі, О. П. Оглоблина було звільнено, бо, щиро, за те, що він у зазначений термін не подав планову роботу «Металургія Правобережної України XVII — XIX ст.» й саботував окремі розпорядження адміністрації інституту. Майже півроку вчений вимушений був звертатися до вищих інстанцій (Президії обкому спілки вищої школи та наукових установ, відділу науки ЦК КП(б)У тощо), щоб захистити своє чесне ім'я дослідника, аж поки 9 лютого 1938 р. народний суд не виправдав його⁷³.

4-місячне безробіття та відсторонення від наукового життя й пов'язані з цим матеріальні труднощі швидко скінчилися. О. П. Оглоблин влаштувався на посаду старшого наукового співробітника до Інституту історії України АН УРСР (ІУ), де працював з 26 листопада 1937 р. по липень 1941 р. За цей період він займав тут різні ключові посади: завідував сектором історії XIX — XX ст., заміщав він і керівника сектора історії феодалізму, відрядженого до Львова історика М. І. Марченка⁷⁴. Робота в Інституті історії відкривала перед Олександром Петровичем широкий простір для втілення наукових задумів. Починався немовби новий етап у його житті як науковця, що, однак, логічно продовжував попередні свої історико-археографічні студії. Однією з центральних проблем, над якою він плідно працював, була доба гетьмана І. Мазепи. Ця тема вимагала вивчення цілого комплексу джерел — історичних писемних, фольклорних, мовних, археологічних тощо, виданих як в Україні, так і за кордоном. Вінцем цих розвідок⁷⁵ стала монографія «Україна в часи Петра I» (11 друк. арк.). Цю працю Вчена рада Інституту історії від 11 вересня 1940 р. висунула на здобуття Сталінської премії⁷⁶. Проте, як видно із списків нагороджених цією вищою тоді відзнакою, прізвище історика в них не потрапило⁷⁷.

Крім названих розвідок, О. П. Оглоблин опрацьовував розділ «Короткого курсу історії України» — «Україна в часи Петра I», написав популярну брошуру «Полтавська битва» (1,6 друк. арк.), підготував монографії «Кріпацька мануфактура в Україні в першій половині XIX ст.» (15 друк. арк.) та «Металургія Правобережної України в XVI — XVIII ст.» (15 друк. арк.), уклав збірник документів «Історія України в документах і матеріалах» (20 друк. арк.) тощо. Вчений проводив велику роботу і по підготовці наукових кадрів для історичної науки. Серед тих, хто захищався під керівництвом чи при участі О. П. Оглоблина, знаходимо чимало наукових працівників та аспірантів, зокрема, К. Г. Гуслистого, І. М. Премислера, Ф. О. Ястребова, В. А. Дядиченка, Н. Д. Полонську-Василенко, Ф. Є. Лося, М. І. Марченка, М. Є. Кокошка, М. Ф. Осетрова, Є. М. Крамаренка, О. С. Сенченка та інших⁷⁸.

Висвітлюючи питання праці Олександра Петровича в ІУ, маємо зазначити ще один момент, а саме — участь вченого у виїзних наукових сесіях. Так, напередодні 230-ї річниці Полтавської битви науковець виступив 8 липня 1939 р. у Полтаві з доповіддю «Боротьба російського і українського народів проти шведського вторгнення в 1708 — 1709 роках» та 3 — 7 червня 1941 р. у Львові на науковій сесії АН УРСР з проблем історії, етнографії та

літературознавства⁷⁹. Неодноразово він виступав і на сесіях Бюро відділу суспільних наук АН УРСР⁸⁰.

Наукову й адміністративну роботу історик весь час поєднував з консультативними поїздками в різні міста України. З цього приводу варто згадати його допомогу по обстеженню підземних ходів м. Прилуки в липні 1938 р.⁸¹ та поради Чернігівському державному історичному музею щодо з'ясування обставин життя ймовірного засновника міста Чернігова князя Чорного⁸² тощо. О. П. Оглоблин брав участь і в нараді старожилів та знавців м. Києва для підготовки ювілейного збірника «Визначні місця України»⁸³. Високі наукові посади Олександра Петровича Оглоблина в ІУ дали змогу вченому бути делегованим від цієї установи до складу Ради відділу суспільних наук АН УРСР (27 лютого 1941 р.)⁸⁴.

(Далі буде)

¹ Винар Л. Олександр Оглоблин // Свобода. — 1964. — Ч. 239 — 242; Винар Л. Олександр Петрович Оглоблин // Український історик (далі — УІ). — Мюнхен, Нью-Йорк, Торонто. — 1964. — № 4. — С. 20 — 26; Оглоблин О. // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. — Париж, Нью-Йорк. — 1966. — Т. 5. — Ст. 1812; Винар Л. Славний Ювілей. Думки з нагоди 70-ліття і 50-ліття наукової праці проф. Олександра Оглоблина // Америка. — 1969. — Ч. 227; Полонська-Василенко Н. Олександр Петрович Оглоблин в очах сучасників // УІ. — 1970. — № 1/3. — С. 33 — 37; Винар Л. Наукова творчість Олександра Петровича Оглоблина // Там же. — С. 5 — 32; Омельченко В. Проф. д-р Олександр Оглоблин (Життя і діяльність) // УІ. — 1989. — № 4. — С. 38 — 43; Домбровський О. Оглоблин і українське історичне товариство // Там же. — С. 30 — 37; Винар Л. Олександр Оглоблин як дослідник гетьмана Івана Мазепи і його доби // Там же. — С. 44 — 49; Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина. — ВУАН. — Нью-Йорк, 1977. — 482 с.

² Винар Л. Олександр Оглоблин. Біобібліографічні матеріали. — Рим. Накладом «Записок ЧСВВ». — 1958. — 30 с.; Винар Л. Олександр Оглоблин. Біобібліографічні матеріали «Записки ЧСВВ». — Рим // 1958. — Т. 3. — Ч. 1/2. — С. 148 — 171; Винар Л. Бібліографія проф. д-ра Олександра Оглоблина (1920 — 1975) // Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина. — С. 93 — 123; Видання Академії Наук УРСР (1919 — 1967). Суспільні науки. — К., 1969. — С. 8 — 10, 12, 14, 15, 18, 20, 21, 23, 75, 124, 132, 224.

³ Центр. держ. арх. вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України), ф. 3561, оп. 1, спр. 1, арк. 28.

⁴ Там же, ф. 3859, оп. 1, спр. 221, арк. 37.

⁵ Особисте повідомлення Л. Винара від 17 жовтня 1993 р. Цей факт наводиться в неопублікованих спогадах О. П. Оглоблина «Рід. Частина І», які збирається видавати УІТ (Сполучені Штати Америки). Вже в еміграції вчений хотів повернутися до свого справжнього прізвища і частину праць підписував «О. Мезько». (Див: Мезько О. Як большевики руйнували українську історичну науку. — Прага, 1945. — 53 с.; Мезько О. Українська історична наука під совєтами в 1920 — 1930-х рр. // Визвольний шлях. — Лондон, 1951. — Ч. 4 — 5 (43 — 44). — С. 36 — 41; Ч. 6 (45). — С. 27 — 33; Ч. 7 (46). — С. 17 — 22; Ч. 8 (47). — С. 9 — 12).

⁶ ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 355, арк. 20 — 34.

⁷ Оглоблин О. Семен Тищенко-Лашкевич // Оглоблин О. Люди старої України. — Мюнхен, 1959. — С. 227 — 237.

⁸ Саме на цих рисах характеру наголошували люди, які знали О. П. Оглоблина в Україні — докт. іст. наук К. І. Стецюк (повідомлено автору 20 березня 1992 р.), проф. В. Є. Спицький (повідомлено автору 5 травня 1992 р.).

⁹ ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 346, арк. 1 — 2; спр. 350, арк. 1.

¹⁰ Там же, спр. 349, арк. 63, 82 — 83-зв.

¹¹ Там же, спр. 351, арк. 1 — 55.

¹² Держ. арх. м. Києва (далі — ДА м. Києва), ф. 246, оп. 1, спр. 4, арк. 14-зв.

¹³ Там же, спр. 13, арк. 13-зв.

¹⁴ Оглоблин О. Мій творчий шлях українського історика // Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина. — С. 34.

¹⁵ Див: Омельченко В. Проф. д-р Олександр Оглоблин... — С. 38.

¹⁶ ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 248, арк. 2.

¹⁷ Там же, оп. 3, спр. 6, арк. 1-зв, 13 — 16.

¹⁸ ДА м. Києва, ф. 16, оп. 469, спр. 395, арк. 1 — 5.

¹⁹ Там же, спр. 391, арк. 13.

²⁰ ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 5, арк. 22, 34 — 35.

²¹ Там же, арк. 19 — 21.

²² Там же, арк. 23 — 30.

²³ Там же, спр. 266, арк. 24.

²⁴ Оглоблин О. Спогади про Миколу Зерова й Павла Филиповича // Хроніка 2000 // Наш край. — К., 1993. — № 1/2. — С. 95.

- ²⁵ На той час склад професорсько-викладацького корпусу ВІНО налічував 175 чол. (ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 259, арк. 31 — 35-зв).
- ²⁶ Там же, спр. 257, арк. 6, 12 — 13.
- ²⁷ Там же, спр. 258, арк. 35-зв.
- ²⁸ Там же, спр. 259, арк. 23.
- ³⁰ Там же, спр. 2, арк. 2.
- ³¹ Там же, арк. 15.
- ³² Докладніше про це див.: З а р у б а В. Життя і смерть академіка Слабченка // Дзвін. — 1992. — № 3/4. — С. 103.
- ³³ В и н а р Л. Перша зустріч з Михайлом Грушевським (З щоденника Олександра Оглоблина) // УІ. — 1991. — 1992. — № 1/4. — С. 34.
- ³⁴ Лист проф. О. П. Оглоблина до акад. Д. І. Багалія від 3 листопада 1926 р. // Інститут рукопису ЦНБ НАН України (далі — ЦНБ ІР), ф. 1, спр. 46034, арк. 1.
- ³⁵ О г л о б л и н О. Пам'яті Дмитра Багалія (1857 — 1932 — 1957) / (Дмитро Іванович Багалій і українська історична наука) // УІ. — 1988. — № 4. — С. 105.
- ³⁶ Лист проф. М. Є. Слабченка до проф. О. П. Оглоблина від 16 серпня 1927 р. // ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 3, спр. 7, арк. 232-зв.
- ³⁷ Лист проф. М. Є. Слабченка до проф. О. П. Оглоблина від 24 червня 1927 р. // Там же, арк. 239.
- ³⁸ Лист акад. Д. І. Багалія до проф. О. П. Оглоблина від 30 грудня 1926 р. // Там же, спр. 8, арк. 2 — 3 зв.
- ³⁹ Там же, спр. 7, арк. 159.
- ⁴⁰ Там же, оп. 1, спр. 1, арк. 15.
- ⁴¹ Там же, оп. 3, спр. 1, арк. 10 — 16.
- ⁴² Архів Президії НАН України, ф. Р-251, оп. 1, спр. 33, арк. 78.
- ⁴³ Лист проф. О. П. Оглоблина до акад. Д. І. Багалія від 27 вересня 1930 р. // ЦНБ ІР, ф. 1, спр. 46048, арк. 3.
- ⁴⁴ ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 5, арк. 11-зв.
- ⁴⁵ Там же, ф. 166, оп. 6, спр. 5913, арк. 229-зв. Характеристику О. П. Оглоблина див. також: Б а г а л і й Д. І. Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті. — К., 1928. — Т. 1. — С. 114 — 115.
- ⁴⁶ ЦНБ ІР, ф. X, спр. 3023, арк. 1 — 2; К р а в ч е н к о В. В. Д. І. Багалей: научная и общественно-политическая деятельность. — Харьков, 1990. — С. 104 — 105.
- ⁴⁷ Рукописний відділ Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі — РВІЛ НАН України), ф. 37, спр. 531, арк. 29.
- ⁴⁸ ЦНБ ІР, ф. X, спр. 3743, арк. 1.
- ⁴⁹ Там же, спр. 3083, арк. 2 — 6.
- ⁵⁰ Ще 6 серпня 1930 р. О. П. Оглоблин пройшов чистку в апараті ВУАН (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 9, спр. 1459, арк. 29).
- ⁵¹ П о л о н с ь к а-В а с и л е н к о Н. Українська Академія Наук (нарис історії). — К., 1993. — Ч. 2. — С. 17.
- ⁵² О г л о б л и н О. Спогади про Миколу Зерова... — С. 101.
- ⁵³ ЦНБ ІР, ф. X, спр. 3761, арк. 5 — 5-зв.
- ⁵⁴ Там же, спр. 2992, арк. 6. Див. також: О г л о б л и н О. Буржуазна історична школа Довнар-Запольського (до генези блоку російського великодержавництва і місцевого націоналізму в українській історіографії) // Записки історико-археологічного інституту ВУАН. — К., 1934. — Т. 1. — С. 157 — 225.
- ⁵⁵ ЦНБ ІР, ф. X, спр. 4004, арк. 1.
- ⁵⁶ ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 303, арк. 1 — 110.
- ⁵⁷ П о л о н с ь к а-В а с и л е н к о Н. Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків // Записки НТШ. — Париж, Чикаго. — 1962. — Т. CLXXXIII. — С. 25.
- ⁵⁸ П о л о н с ь к а-В а с и л е н к о Н. Список видань Академії наук, знищених в 1930-х роках // Книжнич. — 1991. — № 4. — С. 24. (Публікація С. Білокона).
- ⁵⁹ ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 5, арк. 12-зв.
- ⁶⁰ ЦНБ ІР, ф. X, спр. 11107, арк. 1; спр. 11103, арк. 75; спр. 10566, арк. 1 — 2.
- ⁶¹ Там же, спр. 2265, 3714; ф. 42, спр. 33, 34.
- ⁶² Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України (далі — ЦДАМЛМ України), ф. 543, оп. 1, спр. 209, арк. 5 — 8; ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 335, арк. 80 — 82-зв.
- ⁶³ Архів Президії НАН України, ф. Р-251, оп. 1, спр. 56, арк. 24.
- ⁶⁴ ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 2, спр. 6, арк. 22.
- ⁶⁵ РВІЛ НАН України, ф. 37, спр. 531, арк. 164.
- ⁶⁶ ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 309, арк. 115.
- ⁶⁷ Там же, арк. 153.
- ⁶⁸ За радянську академію. — 1932. — 20 червня.
- ⁶⁹ Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. ПМК, № 3, арк. 1 — 41; ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 308, арк. 83 — 83-зв.
- ⁷⁰ Там же, спр. 1, арк. 5. Слід зазначити, що деякий час у 1934 — 1935 рр. учений пізнав злидні безробіття.
- ⁷¹ Там же, спр. 243, арк. 101.
- ⁷² Там же, спр. 6, арк. 40.
- ⁷³ Там же, спр. 244, арк. 129 — 129-зв.
- ⁷⁴ Там же, спр. 6, арк. 100, 103.
- ⁷⁵ Див.: О г л о б л и н О. Україна в кінці XVII і в першій чверті XVIII ст. // Комуністична освіта. — 1939. — № 1. — С. 44 — 50; № 2. — С. 92 — 100; О г л о б л и н О. Боротьба руського

й українського народів проти шведського вторгнення в 1708 — 1709 рр. // Більшовик України. — 1939. — № 7. — С. 55 — 65.

⁷⁶ ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 239, арк. 24.

⁷⁷ Див.: Правда. — 1941. — 14 — 16 марта.

⁷⁸ Див.: ЦДАМЛМ України, ф. 542, оп. 1, спр. 293, арк. 21 — 24; ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 305, арк. 47 — 50, 60, 73; спр. 238, арк. 23; спр. 239, арк. 27.

⁷⁹ Полтавська битва: твори наукової сесії Інституту історії України, присвячені 230-літтю Полтавської битви (1709 — 1939) // За ред. С. М. Белоусова і О. П. Оглобліна. — К., 1940. — С. 10.

⁸⁰ ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 2, спр. 6, арк. 38.

⁸¹ Архів Президії НАН України, ф. Р-251, оп. 1, спр. 71, арк. 30.

⁸² ЦДАВО України, ф. 3561, оп. 1, спр. 279, арк. 43 — 44.

⁸³ Там же, спр. 281, арк. 80.

⁸⁴ Архів Президії НАН України, ф. Р-251, оп. 1, спр. 84, арк. 118.